

RELIGIONSFRIHETEN

OCH RF § 16

Av teol. dr PER-OLOV AHRÉN

FRAGAN om religionsfriheten tillhör de frågor, som de senaste årtiondena tilldragit sig förhållandevis stort intresse i vårt land. Utgångspunkt har därvid varit den uppfattning av religionsfrihetsbegreppet, som fått sitt officiella uttryck i propositionen angående religionsfrihet till 1951 års riksdag, där det heter »att det skall stå den enskilde fritt ej blott att bekänna sig till annan religion än den som omfattas av folkets flertal utan även att ställa sig utanför varje religiös gemenskap. Hans ståndpunktstagande i sådant hänseende kan icke för honom få medföra förlust av medborgerliga rättigheter. I religionsfriheten måste vidare inbegripas en rätt att för religionsövning bilda sammanslutningar och anordna offentliga sammankomster. Hinder mot offentlig religionsövning, vilka grunda sig på den religiösa lära som därvid kommer till uttryck eller de religiösa former som iakttagas, kunna icke förenas med religionsfrihet.» Om detta religionsfrihetsbegrepp råder sedan länge enighet inom alla läger, politiska såväl som religiösa. Någon debatt om religionsfriheten som sådan förekommer alltså icke längre i vårt land. Vad diskussionen gäller är endast huruvida den rådande lagstiftningen kan anses stå i överensstämmelse med den omfattade frihetsprincipen, och den fråga, som därvid skjutits i förgrunden, är frågan om statskyrkosystemet och den fullständiga religionsfriheten.

Det är dock först under vårt århundrade, som denna princip om fullständig religionsfrihet kommit att omfattas mera allmänt, och först religionsfrihetslagen av år 1951 kan sägas helt ha bringat lagstiftningen i överensstämmelse med densamma. Den uppfattning, som tidigare varit rådande och som fått sitt kanske främsta uttryck i 1686 års kyrkolag, kan i stället uttryckas med orden *enhet i religionen, unitas religionis*. Stat och kyrka betraktades såsom en enhet, och religionen framstod därvid som det starkaste samhällsbandet. Förpliktelsen till statens religion var därför en medbor-

gerlig skyldighet. Den första paragrafen i Sveriges första grundlag, regeringsformen av år 1634, talar om »enighet i religionen och den rätta gudstjänsten» som »den kraftigaste grundvalen till ett lovligt, samdräktigt och varaktigt regemente», och denna formulering återkommer sedan i alla regeringsformer under 1600- och 1700-talen. Under hela denna tid var synen på enheten i religion såsom grund också för statens enhet någonting självklart och utsattes icke för några mera betydande angrepp.

År 1809 försvann dock orden om religionen som den kraftigaste grundvalen för ett varaktigt regemente ur regeringsformen. I stället infördes den berömda sextonde paragrafen: »Konungen bör . . . ingens samvete tvinga eller tvinga låta, utan skydda var och en vid en fri utövning av sin religion, så vitt han därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommer.» Därmed hade otvivelaktigt ett nytt moment inkommit i svensk religionslagstiftning. Några praktiska följder i form av ändrade bestämmelser för tillhörighet till kyrkan eller något dylikt fick denna paragraf dock icke. Frågan diskuterades icke heller den närmaste tiden efter paragrafens formulering. Först vid mitten av 1800-talet började frågan ställas, vad denna formulering egentligen innebar, och denna fråga blev snart till den kanske mest omdiskuterade av alla. Orsaken härtill var de starka krav på en genomförd religionsfrihet i modern mening, som alltmer började göra sig gällande och som på 1850-talet framträdde med stor styrka. Dessa krav kom dels från den politiska liberalismen, dels och framför allt från de framväxande väckelserörelserna, som hindrades i sin utveckling av den rådande lagstiftningen på det religiösa området. I regeringsformens sextonde paragraf fann dessa rörelser ett stöd för sina strävanden, och med denna paragraf som vapen trädde de upp till kamp mot alla tvångslagar i religiöst hänseende. Hur förkämparna för en fullständig religionsfrihet satte sin strid mot bl. a. konventikelplakatet i samband med RF § 16 framgår klart av ett yttrande av den skånske kyrkoherden H. B. Hammar, som redan 1851 framhöll, att vad religionsfrihetens vänner hävdade icke var något annat än att »alla lagar och författningar, som stå i strid med denna paragraf, skola upphävas och således efter 42 års förlopp regeringsformen i denna delen bli en sanning». § 16 framstod alltså för Hammar såsom ett uttryck för fullständig religionsfrihet, striden gällde att bringa lagstiftningen i överensstämmelse med denna i grundlagen uttryckta princip. Samma uppfattning hyste också rådman L. V. Henschen i Uppsala, vilken kom att spela stor roll bl. a. såsom norr-

landsläsarnas juridiske rådgivare, men även historikern C. G. Malmström, vilken 1850 framförde kravet på religionsfrihet som en av tidens viktigaste frågor. Viktigast för den fortsatta utvecklingen var dock, att även framstående jurister framförde samma tolkning av RF § 16. I olika arbeten 1854 och 1857 hävdade den lundensiske juristen Chr. Naumann, att § 16 måste innebära fullständig religionsfrihet och att religionsfrihetens princip med denna paragraf blivit inskriven i svensk grundlag, och denna uppfattning har sedan upprepats med allt större självklarhet ända in i våra dagar.

Den fördjupade kännedom om den kyrkorättsliga utvecklingen i vårt land, som de senaste decenniernas forskande lett fram till, har dock i hög grad rubbat denna självklarhet. Det är därför av mycket stor betydelse, att frågan om § 16 nu fått sin vetenskapliga behandling i ett arbete av professorn i statskunskap Carl Arvid Hessler med titeln *Stat och religion i upplysningstidens Sverige*. Hessler betraktar § 16 ur två synpunkter. Å ena sidan ser han den såsom en utveckling av 1700-talets olika stadganden om rätt för utländska medborgare att utöva sin religion i Sverige, stadganden som tillkommit närmast av merkantila skäl men som också inneburit en faktisk upplösning av enhetssynen. När nu enhetsbestämmelsen från tidigare grundlagar icke återkommer i 1809 års regeringsform, är detta enligt Hessler i första hand ett resultat av 1781 års toleransedikt, vilket tillerkänner »en fri och otvungen religionsövning, en fullkomlig samvetsfrihet» för dem av främmande religion, som bosatt sig i landet. Detta edikt hade i realiteten upphävt enheten i religion och gjorde det omöjligt att längre uppehålla principen om unitas religionis. RF § 16 var därför en konsekvens av den faktiska utvecklingen.

Men detta är endast den ena sidan av saken. Bestämmelsen i § 16 hade också, och detta är det nya och intressanta i Hesslers framställning, sin tillämpning på svenskarna själva. Under 1700-talet hade upplysningstänkandet fått allt starkare insteg även i vårt land. Alltfler av de bildade började sätta den ortodoxa dogmatiken under debatt, och alltfler började också undandraga sig kyrkans gudstjänstliv. Särskilt nattvardstvänget var orsak till mycken irritation. Den bestående enheten på det religiösa området hotades alltså icke endast från främmande trosbekännare, som bosatt sig i landet, utan även från grupper av svenska medborgare. En väg att möta detta hot var skärpta tvångsföreskrifter, och denna väg förordades av det ortodoxa prästerskapet. Men även inom prästerskapet hade upplysningstänkarna börjat få insteg, och upplysta prä-

ter sökte i allt större utsträckning peka på en annan väg ut ur svårigheterna än tvångets. Genom att reformera dogmer och liturgi i enlighet med tidens uppfattning och genom att låta var och en i frihet utöva sin religion skulle man enligt dessa präster bättre nå fram till fördjupad kristlighet och större sedlighet än genom aldrig så stränga tvångslagar, som endast kunde framskapa skrymtare. För detta ideal, som ju låg helt i upplysningens linje, arbetade bl. a. den blivande ärkebiskopen Jacob Lindblom, och i den av honom 1797 startade *Journal för prester* framfördes upplysningstankarna av flera framstående kyrkomän.

Under Gustaf IV Adolfs regering kunde denna upplysningsrörelse inom prästerskapet dock icke vinna någon framgång. Konungen stod helt på de ortodoxa prästernas sida. 1809 fick emellertid upplysningsmännen vind i seglen, och vid grundlagsriksdagen var det dessa, som blev de ledande inom prästeståndet. Vid ärkebiskop Lindbloms sida framträdde bl. a. biskopen i Linköping Carl von Rosenstein och professor Sven Wijkman, och det var dessa, som satte sin prägel på utformningen av § 16 och diskussionerna om densamma. Det resultat, Hessler kommit till vid sitt studium av dessa diskussioner, är att denna paragraf helt är ett fullföljande av upplysningsmännens tidigare kamp mot religiöst tvång. Var och en skulle ha rätt att utöva sin religion utan yttre tvångsföreskrifter. Ingen skulle längre bli tvingad att delta i gudstjänst och nattvard. *Men det var hela tiden fråga om den lutherska religionen.* Någon frihet för enskilda svenska medborgare att själva välja, vilken religion de ville ansluta sig till, var aldrig i fråga. *Att svenska medborgare skulle tillhöra den svensk-lutherska kyrkan var självklart.* Först vid 1800-talets mitt sattes denna självklarhet i fråga, men den tolkning, som då gavs RF § 16 och som sedan präglat såväl vetenskapliga arbeten som populära framställningar, är enligt Hessler helt oriktig. Det religionsfrihetsbegrepp, som ligger bakom formuleringen av denna den svenska regeringsformens mest berömda paragraf, är ett helt annat än det moderna begrepp, som fått sitt utslag i lagstiftningen i och med 1951 års religionsfrihetslag.

Genom sin grundlighet och sin övertygande bevisföring är Hesslers undersökning ett tungt vägande bidrag till förståelsen av den kyrkorättsliga utvecklingen i vårt land. Även om den på vissa punkter inbjuder till kritik (så synes teckningen av det ortodoxa prästerskapet och dess kamp för bevarad enhet i religionen vara utförd i alltför mörka färger), är dess resultat av förblivande värde för all kommande forskning i 1800-talets kyrkohistoria. Att den

populära och även vetenskapligt omfattade uppfattningen av RF § 16 såsom ett uttryck för religionsfrihet i modern mening icke var adekvat, har visserligen redan tidigare varit uppenbart för forskare på detta område, men att enbart se denna paragraf såsom en följd av stadgan av år 1781 har i varje fall för undertecknad syntts föga tillfredsställande. Genom sin analys av vad upplysningsmännen vid 1700-talets slut och 1800-talets början lade in i begreppet religionsfrihet har Hessler givit ett svar på frågan, som säkerligen bättre överensstämmer med verkligheten. § 16 hade till uppgift icke att införa fullständig religionsfrihet i modern mening utan att å ena sidan ge de religiösa minoriteterna i vårt land rätt att fritt utöva sin religion och å den andra ge svenska medborgare samma rätt, dvs. att fritt utöva den *lutherska* religionen. Härmed har den forskning i 1800-talets kyrkliga utveckling, som nu pågår och som måste sägas vara av betydelse även för den aktuella debatten i kyrkliga frågor i vårt land, fått den utgångspunkt för sitt arbete med religionsfrihetsfrågan, som den tidigare saknat.